

Стегла МОНЕВА (Велико Търново, България)

ПЕРИКЪЛ: ИМЕ И ПРОЗВИЩА

Abstract: The present paper is a new scrutiny of the history of Athens from the time of Pericles. The autor deals with a still poorly examined problem - the antique anthro- and micro-anthroponymy. The components of the first name of Pericles are studied as well as the probable motivation for his naming. The possibility that this anthroponym was newly created in classical Athens is discussed in the paper. Attention is paid to the famous Pericles' byname "Olimpian" and to the fact that he was compared to the goddess Peitho.

Keywords: classical Athens, Pericles, anthro- and micro-anthroponymy, byname.

Атинянинът Перикъл привлича постоянно вниманието на изследователите на класическата древност. Харизматичната му личност, разцветът на Атинската демокрация като политическа система, културният възход на града предопределят за хилядолетия напред превръщането му в емблема на древна Атина. Удивително е, че сред разнообразието от посветените му научноизследователски направления досега не се е разработвал специално въпросът за неговото лично име. Причината се крие във все още слабото изследване на темата за атинската аристократична антропонимия. Още по-малко вниманието на изследователите на античността са привличали други оними – микроантропонимите. Настоящото начинание за интерпретация на антропонимичен и микроантропонимичен материал може да попълни подобни празноти в представите ни за атинското общество през V в. пр. Хр.

Обелязвано е, че изучаването на личните имена, употребявани в класическа Атина, във връзка с техните носители и сферата на общуване може да даде много интересен материал (Андреев 1969: 195–197). В частност, около широко известното за античните историци име на Перикъл се очертава кръг от наименования, които носят

значения, различни от езиковото. Тези други “значения”, които попадат в източниците в замръзнала форма, са ретроспективни и представляват едно ново вглеждане в историята на Периклова Атина.

Почти няма изследване за Перикъл, в което да не се споменава епизодът в Херодот: Перикловата майка Агаристе като бременна имала съновидение – сторило ѝ се, че ражда лъв, и след няколко дни родила на Ксантип Перикъл (Her. VI, 131). Тенденциозно или не от страна на античния автор, но така още в зародиш се сблъскваме с първото оприличаване на Перикъл в писмената традиция, и то с царя на животните. Разбира се, тук трябва да се държи сметка за добре познатите особености на Херодотовата “История”: твърде честото отвличане на читателя в областта на общи съждения с неисторически характер, наличието на приказни мотиви, чудесата като важен елемент от произведението (срв. нпр. Her. VII, 57; IV, 15; V, 114) (Konrad 1931: 200; Богданов 1992: 97)¹. Привличането отново на това свидетелство, от една страна, по-скоро може да подсказва в каква степен ще бъде надмината позицията на личното име на Перикъл в писмената традиция. От друга страна, епизодът би могъл да хвърли донякъде светлина в нова и различна посока – върху вероятната мотивировка за именуването на Перикъл.

За античния човек сънищата имали божествен произход. Съногаданието било жизненоважна потребност, въпрос на съдбовно познание и се превърнало в първостепенен по важност начин на прокуване. Подробни сведения за конкретиката на сънищата в древността се намират в съчинението “Съногадания” на Артемидор Далдиански². Според изложените от Артемидор правила за тълкуване на сънища, казано общо, лъвът се приемал за добър белег и се упо-

¹ По тези въпроси подробно вж.: Konrad, *Gl. Wunder und Rationalismus bei Herodot.* – In: *Num. Gymn.*, 43, 1932, s. 200 ff.; Богданов, Б. Старогръцката литература. Исторически особености и жанрово многообразие. С., 1992.

² Макар и работил в по-късна епоха, времето на Антонините, Артемидор носел елинското мислене. В съногадателската тематика той бил теоретично подготвен от древните авторитети. Някои от тях били конкретно атиняни, като например Антифонт – софист (V в. пр.Хр.), който се занимавал също с тълкуване на сънища, т. е. Артемидор познавал атинската практиката при гадаенето.

добявал на висш държавен деец, поради силата и мощта си. В повечето случаи, пише античният автор, такова видение на сън предричало раждане на детенце (Artem. Dald. II, 12).

Ако се съгласуват двете специфични свидетелства, от Херодот и от Артемидор, които в действителност характеризират определяща страна от светогледа на античния човек, то е възможно да се допусне, че сънят на Перикловата майка е оказал известно психологическо въздействие: не само вещаел появата на очакваното дете, но и предричал в приповдигнат тон някакви отличителни (лъвски ?) качества на новороденото. Има ли вероятност този факт около раждането на Перикъл да е изиграл ролята на външен фактор, който е повлиял на избора на името му?

При именуването у древните народи се среща връзка между съновиденията и назоваването на новородено. Например при сънуването на някакво божество от жена, която очаквала рожба, по редица причини на детето давали съответното теофорно име (Бешевлиев 1965: 21; Винничук 1988: 183–184). Позната е също така и практиката у много народи децата да се наричат с имена, свързани с някакви обстоятелства при раждането на детето. Друга група имена са производни от някаква характерна черта, която родителите искали впоследствие да видят в своя наследник (Суперанская 1973: 176; Винничук 1988: 183; Lacey 1984: 15–32). В този най-общ дух може да се изясняват и вероятните причини, определили името на Перикъл, които могат винаги да бъдат индивидуални, а също така да отразяват някои факти, близки към универсалните в антропонимията (Суперанская 1973: 176).

По същество елините имат красиви, разнообразни и красноречиви лични имена, за разлика от римляните, които, изглежда, нямат богата фантазия в тази област (вж.: Lacey 1968; Webster 1978). С характерния за тях начин е названо и новороденото през 494 г. пр. Хр. в Атина дете, което било легализирано в обществото с името Περικλέης. Въздържайки се от несигурни етимологични разсъждения, ще посочим, че антропонимът е двукомпонентен и може да се тълкува като съставен от елементите: περi- (пери-) (представка със смисъл 'свърх', 'съвършено', 'твърде изключително', 'превъзходящо всичко', 'твърде много', 'повече') и многозначната лексема -κλει (-клеи) ('славен', 'именит', 'прочут', 'известен'). В превод от старогръцки

език името може да се осмисли като преславен, изключително славен, знаменит. В литературата наименованието понякога се определя като “famous names” (Pomeroy 1998: 157).

В състава на антропонима няма “лъвска” следа, така че не може да се говори с положителност за пряката роля на съновидението за мотивировката на името. Но “сврѣх” пожеланието за “слава”, “известност”, което означава да стане прочут, да постигне признание в обществото поради някакви заслуги, дарби или подвизи, т. е. да притежава “сила и мощ”, все пак го доближава до символиката на лъва. Сънят се явява обстоятелство около раждането на Перикъл, което дава известни основания да се мисли за намесата на психологически момент при избора на името му от неговите родители. Реално погледнато обаче, семантиката на антропонима показва, че в съответствие с най-древните традиции, смятани днес за универсални в антропонимията, даденото име било в превъзходна степен заредено с пожелателен смисъл.

В антропонимията се приема, че когато се измисля име, хората се стремят да създадат нещо оригинално и спират своя избор на това, което им подсказват модата и традициите (Щетинин 1968: 163). За античния гръцки свят епизодично се споменава, че много имена били образувани с помощта на окончанието *-κλες* за възхвала на някакво качество, като напр. Θερμίστοκλῆς (славен със спаведливостта), Σοφοκλῆς (славен с мъдростта) и др. (Lacey 1984: 64; Burguiere 1996: 56; Pomeroy 1998: 72–73; Никитюк 2005: 4). По-нататък от констатацията обаче въпросът не се развива. Моделът за създаване на подобни имена явно е бил познат в атинското общество. В такава антропонимична среда изборът на името на Перикъл, със същото окончание *-κλες*, вероятно е бил повлиян от битуващите общи традиции при именуването. Както и да е било замисляно името, компонентите в неговия състав при всички положения е трябвало да бъдат и разбираеми за социума даже ако самият антропоним е новосъздаден. Но дали антропонимът е новосъздаден?

В помощ може да бъде генеалогията. От такава позиция се приема, че всеки знатен атински род имал по-малко или повече устойчив подбор от лични имена (Pomeroy 1998: 72, 82; Burguiere 1996: 62). Преместването на последните от един род в друг, като правило, се

явявало знак за роднински и матримониални връзки (Bicknell 1972: 65). Атическите имена в азбучен ред, под номера са дадени в “*Prosopographia Attica*” (Kirchner 1901–1902). В забележителния по-нов труд на Дейвис (Davies 1971) номерацията на имената е същата, като новите добавени имена нямат номера. Някои особености се откриват при бегъл преглед на индекса. По същество Дейвис пресъздава “биографиите” на отделни атиняни и цели семейства. Неговият труд, скромно наречен “регистър” (Андреев 1973: 209), е удобен не само за проследяване на генеалогическите връзки, но и за ономастично изследване.

По “регистъра” на Дейвис се вижда, че Перикъл е син на Ксантип от дема Холарг и по мъжка линия произлиза от знатния атически род на Бузигите. За това свидетелства комедиографът Евполид от края на V в. пр. Хр. (Eupolis Fr. 96. Kock). Един от клоновете на рода, а именно този, от който произлиза Перикъл, в твърде ранна епоха се преселва в Атина и заема там достатъчно влиятелно положение. Родът на Перикъл по майчина линия, мощният род на Алкмеонидите, в много отношения е уникален за политическата история на Атина VI–V в. пр. Хр. (Суриков 1997; Владимирская 2001). Прегледът на познатите имена и в двата рода и на “регистъра” показва, че до раждането на Перикъл такъв антропоним не е зафиксирал (Davies 1971: № 11811, 455–460).

Интересно е, че първото известно име от рода на Перикъл, на неговия дядо по бащина линия – Арифрон (Davies 1971: I, 455) е много рядко име в Атина, употребено само при Бузигите. Освен това по-малкият син на Перикъл от първата му съпруга е любопитно наречен Парал (Plut. Per. XXXVI, 8) (Davies 1971: III, 457). Виламовиц смята, че името е свързано с областта Паралия в Атика (Wilamowitz 1893: 86, note 25). Мнението му обаче не е приемливо, защото Перикъл е от дема Холарг, който е навътре в сушата и не е във връзка с морето. Името на този син на Перикъл дава възможност да се сравни по-скоро с това на героя Парал от древногръцката митология, който се смята за изобретател на кораба. Възможно е този антропоним да е нов в семейството, доколкото останалите двама атиняни, известни със същото рядко име Парал, са по-млади от Перикловия син (Davies 1971: III, 457). Тези обстоятелства позволяват да се предположи, че като особеност в рода на Перикъл е познато именуването с не дотам разпространени антропоними.

Името на Ксантип, син на Арифрон и баща на Перикъл, също привлича вниманието (Davies 1971: II, 456). В самия антропоним с корен ἰλλος (“(х)ипп(ос)” – “кон”) звучи аристократизмът на произхода, което забелязва още Аристофан (Nub., 64. Schol.). В класическа Атина е сравнително висока пропорцията на такива “кенеподобен тип” имена (Суриков 1997: 16; Карпюк 2003: 8). По сходен начин завършващият компонент от личното име на Перикъл *-κλες* се явява социален знак. Двата антропонима имат свое социологическо напълване, за което говорят въпросните лексеми-напълнители в състава на имената. Именуването на Ксантип и Перикъл показва социална конотация, подчертава благородството на произхода и явно е резултат на традиционната семейна практика. Изглежда, личното име на Перикъл огласява както общи тенденции, така и специфика. С известна доза сигурност може да се твърди, че този антропоним не е случаен и е новосъздаден. Появата на новото име в семейството може да се дължи както на психологически момент (съня на Агаристе), така и на високата социалнополитическа роля, особено на рода на Алкмеонидите (Bowra 1971: 56 sqq.; Amheim 1977: 101; Thomas 1992: 132–139; 261–262).

Около 445 г. пр. Хр. Перикъл встъпва във втори брак с милетянката Аспазия. Синът от този съюз получава името на баща си – Перикъл II (Davies 1971: IV, 458). По-големият брат на Перикъл, Арифрон II, също има син, наречен Хипократ, който според традицията носи името на дядо си по майчина линия. Този племенник на Перикъл I оставя след смъртта си трима синове, от които единият носи същото име, явявайки се Перикъл III (Davies 1971: II, 456). Така става ясно, че антропонимът един вид се превръща в традиционен за рода и влиза в компетенциите на влиятелното семейство.

Елементите “кандидати” за образуването на името на Перикъл (*пери-* и *-κλει*) са в състояние сами да подсказват очакване за известна “продуктивност” около славната му личност. Така например в изворите е запазено съобщение за външния вид на новороденото дете, което смущавало само с едно – прекалено продълговатата и несъразмерно голяма глава. По израза на негов съвременник той имал глава, която “изобщо не свършвала”. Стъпвайки на Кратин, Плутарх съобщава, че от този телесен недостатък произлязло антропологичното прозвище на Перикъл *-σχινοκέφαλος* (Plut. Per. III, 3). В древ-

ногръцкия език думата *схинокефалос* означава ‘глава с форма на морска луковица’, т. е. ‘островърха’. Всъщност, личността му съчетавала редица блестящи качества: широк политически кръгозор, теоретични познания, художествен вкус, логичен ум, така че неговите съвременници очевидно не желаели особено да изтъкват физическото му несъвършенство (ср. Thuc. I, 127, 2; 140-144; II, 35–46; 60–64;). По думите отново на Плутарх това довело само до обстоятелството Перикъл да се изобразява винаги с шлем на главата, защото скулпторите не желаели да го представят в позорен вид (Plut. Per. III, 2).

Няма никакво колебание в античната писмена традиция за ораторския талант на Перикъл. От Тукидид насетне неизменно се обсъжда неговата ораторска слава (Thuc. I, 139, 4; Plato. Fhaed. 269 e; Plut. Per. VIII; Cic. Orat. XLVIII, 216; Brut. IX, 29). Знаменитото Надгробно слово на Перикъл особено сполучливо отпечатва величавия характер и красноречието на този Тукидидов герой (Thuc. II, 35–46). Като цяло обаче слабата индивидуална характеристика в “История на Пелопонеската война” не благоприятства за наличието на микроантропоници с подобно значение. По своето естество историографските изложения и на Херодот и на Тукидид препращат усилията да се подбере микроантропоницичен материал към други литературни паметници.

Добре позната е неизчерпаемата находчивост и остроумие на комедиографа Аристофан, особено при избирането на имена на неговите герои (Милев 1959: 400). В редица случаи на сцената се явяват исторически личности (нпр. Aristoph. Vesp. 901; Ran. 678–683; Nub. 1065–1066). Много собствени имена се срещат нееднократно дори само в една Аристофанова пиеса (Nub. 549–550; 551–552). Наред с измислени имена, комедиите гъмжат и от нарицателни имена, превърнати в собствени (нпр. Vesp. 80). Характеризирането на героите се постига често с твърде злъчни и саркастични епитети (напр. Equ. 137; 296). Под ударите и закачките на Аристофан попадат много държавници. Това в достатъчна степен очертава важността Аристофановата поезия да бъде ценен извор за отношението на съвременниците към атинските лидери, намерило отражение и в най-разнообразни назовавания.

В пиесата “Ахарняни” поетът казва: “...Перикъл, Олимпиецът, за-святка, затреща, разбърка Гърция” (прев. Ал. Ничев) (...μὰ τὸν Δία τὸν Ὀλύμπιον... Aristoph. Ach. 530–531; ср. 930, 1020). Именно тези

редове свидетелстват за раждането на най-широко популярния прякор на Перикъл, заради неговото “дар слово” и действия, които напомняли на атиняните тези на Зевс Олимпийски. На езика му имало мълнии, с които поразявал подобно на самия бог – Зевс Гръмовежца.

Принципно Аристофан не симпатизира на Перикъл, защото смятал подпалването на Пелопонеската война за лично негово дело (Ярхо 1954: 9–20)³. Вероятно този разказ е градска интрига (Соболевский с. 92), но по същество в комедията ставало дума за познати лица и факти, била лесно разбираема за публиката. Поетът проповядва мир в тази пиеса и затова нарича подпалвача на войната “Олимпиец” – разпореждащ се като бог. Много пъти Аристофан пряко го обвинява, опорочава (нпр.: Aristoph. Pax, 603–648; Ach. 524–539). Укор звучи и в цитираните стихове, но за проучването е по-важно, че се регистрира развой около името на Перикъл. “Отсъденият” му прякор правдиво възпроизвежда представата на атиняните за него. Определена яснота около епитета привнася и Плутарх, който не изразява съмнение за правдоподобността на прозвището *Олимпиец* (вж.: Plut. Per. VIII, 2; XXXIX, 1). Микроантропонимът се споменава и у други по-късни антични автори (нпр. Luc. Per. 4), което говори не само за достоверност, но и за неговата устойчивост.

Традицията ни поднася подобен случай, когато името на още едно божество се появява редом с това на Перикъл. Цицерон, запознат с творчеството на старите комедиографи, добавя название, тъй да се каже, от втора ръка. Препращайки към Евполид, той съобщава, че върху устните на Перикъл живеела Пейто, гръцката богиня на убеждението (Cic. Brut. XIII, 59). Силата на неговото слово била тъй голяма, че сякаш забивал стрели в душите на слушателите. След него и друг достоен познавач на публичното слово – Квинтилиан – отбелязва, че богинята на убеждението е избрала устата на Перикъл за свой трон (Quynt. Inst. Orat. X, 1) (Hesk 2000: 148–151)⁴.

³ Всички недостатъци на политическия живот Аристофан свързвал с войната и лукавите управляващи. Конкретно вж.: Ярхо В. Н. Комедия Аристофана и Афинская демократия. – Вестник древней истории, 1954, № 3, с. 9–20.

⁴ За Перикъл, Пейто и убеждението вж.: Hesk, J. Deception and Democracy in Classical Athens. Cambridge, 2000, pp. 148–151; 160; 170–171; 219; 282–283.

Тези данни позволяват да се констатира своеобразен типологичен еквивалент у античните автори – характеризирането на Перикловото слово чрез представата на аудиторията за въпросните божества. Посочените названия ярко отразяват специфична черта от личността Перикъл, като по този начин отнемат “правото” на Тукидид да бъде единствен свидетел на ораторския му талант. Имайки предвид езика на атическата комедия, който стоял най-близко до ежедневния език на атиняните (Соболевский 1957: 359–362), можем да си позволим да мислим за народностния дух на тези уподобявания на словото на Перикъл с двете божества. Комедиографите безпогрешно доловили и направили разбираеми за публиката сравнения.

В заключение е необходимо да се обобщи, че за Перикъл в традицията се оформя представа, съответстваща на смисъла на антропонима и на гражданската активност на този знаменит атинянин. Съобщенията на древните автори позволяват да се каже, че личното име и неговото материално възплъщение са се смесили. Във величавото му прякорно име Олимпиец и в уподобяването му с богинята Пейто поразително ясно се оглеждал божественият талант на оратора Перикъл и по такъв начин той бил оценен от своите съвременници.

Библиография

- Андреев 1969:** В. Н. Андреев. Перспективы социологического исследования в области афинской ономастики и просопографии. – В: ЛГПИ им. А. И. Герцена. XXII Герценовские чтения. Исторические науки, Л., 1969, с. 195–197.
- Андреев 1973:** В. Н. Андреев. Рецензия: Davies, J. K. Athenian Propertied Families. 600–300 B. C. Oxf. 1971. – Вестник древней истории, 1973, № 1, с. 208–216.
- Бешевлиев 1965:** В. Бешевлиев. Проучвания върху личните имена у траките. С., 1965.
- Богданов 1992:** Б. Богданов. Старогръцката литература. Исторически особености и жанрово многообразие. С., 1992.
- Винничук 1988:** Л. Винничук. Люди, нравы, и обычаи в Древней Греции и Рима. М., 1988.
- Владимирская 2001:** О. Ю. Владимирская. Алкмеониды и Филаиды афинские. СПб., 2001.

- Карпюк 2003:** С. Г. Карпюк. Политическая ономастика классических Афинах в надписях V–IV вв. до н. э. – Вестник древней истории, 2003, № 3, с. 4–35.
- Милев 1959:** Ал. Милев. Комически похвати у Аристофан. – В: Честване на Аристофан по случай 2 400 години от рождението му. С., 1959, с. 391–404.
- Никитюк 2005:** Е. В. Никитюк. Быт античного общества. Учебно-метод. пособие по спецкурсу. СПб., 2005.
- Соболевский 1957:** С. И. Соболевский. Аристофан и его время. М., 1957.
- Суперанская 1973:** А. В. Суперанская. Общая теория имени собственного. М. 1973.
- Суриков 1997:** И. Е. Суриков. Перикл и Алкмеониды. – Вестник древней истории, 1997, № 4. с. 14–35.
- Щетинин 1968:** Л. М. Щетин. Имена и названия. Ростов, 1968.
- Ярхо 1954:** В. Н. Ярхо. Комедия Аристофана и Афинская демократия. – Вестник древней истории, 1954, № 3, с. 9–20.
- Amheim 1977:** M. T. W. Amheim. Aristocracy in Greek Society. L., 1977.
- Bicknell 1972:** P. S. Bicknell. Studies in Athenian Politics and Genealogy. Wiesbaden, 1972.
- Bowra 1971:** C. M. Bowra. Periclean Athens. L., 1971.
- Burguiere 1996:** A. Burguiere. A History of the Family. Vol. I. Harvard, 1996.
- Davies 1971:** J. K. Davies. Athenian Propertied Families. 600–300 B. C. Oxf., 1971.
- Hesk 2000:** J. Hesk. Deception and Democracy in Classical Athens. Cam., 2000.
- Kirchner 1901–1902:** J. Kirchner. Prosopographia Attica. Bd. I–II. Berlin, 1901–1902.
- Lacey 1984:** W. K. Lacey. The Family in Classical Greece. L., 1984.
- Pameroy 1998:** S. B. Pameroy, Families in Classical and Hellenistic Greece: representations and realities. Oxf., 1998.
- Thomas 1992:** R. Thomas. Oral Tradition and Written Record in Classical Athens. – In: Cambridge Studies in Oral and Literate Culture, 18. Cam., 1992.
- Webster 1978:** T. B. L. Webster. Life in Classical Athens. L., 1978.
- Wilamowitz-Moellendorff 1893:** Ul. von Wilamowitz-Moellendorff. Aristoteles und Athen. II. Berlin, 1893.